

KIŠENINIŲ KNYGŲ LEIDYBOS SITUACIJA LIETUVOJE

RASA KAŠĖTAITĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: rasa.kasetaite@kf.stud.vu.lt

Straipsnyje nagrinėjama šiandienos Lietuvos kišeninių knygų leidybos situacija. Ji įvertinta remiantis Didžiosios Britanijos ir JAV kišeninių knygų leidybos patirtimi. Analizuojami kišeninių knygų minkštais viršeliais pranašumai ir trūkumai, palyginti su knygomis kietais viršeliais, ir kišeninių knygų pritaikumas Lietuvos knygų rinkoje. Surinkti duomenys apie 2000–2009 metais išleistus kišeninius leidinius parodė, kad gausiau knygas kišeniniu formatu imta leisti nuo 2006 m. Tai lėmė naujos leidyklos, leidžiančios išskirtinai meilės romanus kišeniniu formatu, įkūrimas. 2008–2009-ieji būtų laikomi kišeninių knygų leidybos pagausėjimo laikotarpiu: kitos leidyklos irgi ėmėsi leisti knygas mažesniu formatu. Straipsnyje pristatomos leidyklos, kišeninių knygų serijos, tiriami leidyklų pozicionavimo ir kišeninių knygų reklamų rinkodaros veiksmai, leidyklų patirtis, analizuojamas knygos vartotojų požiūris į kišenines knygas remiantis leidyklų ir knygynų darbuotojų įžvalgomis.

Reikšminiai žodžiai: kišeninė knyga, knyga minkštais viršeliais, kišeninis formatas, knygų serijos, leidyba.

Kišeninio formato knygos, nors žinomos nuo Aldo Manucijaus laikų, populiarumo sulaukė prieš beveik aštuoniasdešimt metų, o Lietuvos knygų rinkoje sąlyginai gali būti laikomos naujove. 2007 metais Knygos meno konkurse išskirta Turistinės literatūros, kišeninių knygų minkštais viršeliais grupė siekė ne tik paskatinti šio pobūdžio knygų leidybą artėjant renginiams „Vilnius – Europos kultūros sostinė“, bet ir atkreipti skaitytojų dėmesį į kišeninio formato knygas minkštais viršeliais, kurios

Lietuvoje buvo ir menkai paplitusios, ir menkai vertinamos – Lietuvos knygų rinkoje akivaizdžiai dominavo puošnios knygos kietais viršeliais.

2008 metais prasidėjusi ekonominė krizė paveikė ne tik leidybos verslą, bet ir vartotojų pajamas. Tai dar labiau paskatino diskusijas apie knygų kainas ir jų prieinamumą visuomenei. Vienas iš dažniausiai minimų variantų, kuris leistų šiek tiek atpiginti knygas, sietinas su kišeninių knygų leidyba. Tačiau Lietuvos leidėjų pasisaky-

mai nebuvo optimistiniai: dėl mažesnių popieriaus sąnaudų kišeninės knygos atpigto mažai, nėra skaitymo viešajame transporte kultūros.

Vis dėlto 2008–2009 metais kišeninių knygų pasiūla gerokai išaugo. Padidėjęs dėmesys knygų leidybai, sunkmečio iššūkiai, skatinantys keistis ne tik leidėjus, bet ir vartotojus, atrodo, yra visai palankios aplinkybės sugrąžinti į rinką mažesnio formato knygas. Padidėjęs jautrumas kainoms turėtų paskatinti kišeninių knygų paklausą, o leidykloms, besistengiančioms knygas padaryti prieinamesnes visuomenei, įgyti vieną kitą pliusą visuomenės akyse. Kišeninės knygos nuo leidyklos *Penguin* laikų, kai šis formatas išpopuliarėjo, žinomos dėl humaniškos idėjos padaryti literatūrą prieinamą visiems.

Kišeninės knygos sąvoka Lietuvoje yra palyginti nauja. Anksčiau pasitaikydavo apibūdinimas *mažoji knyga*. Knygotyros enciklopediniame žodyne sąvokos *leidinys minkštu viršeliu* ir *kišeninė knyga* yra laikomos sinonimais [4, 170, 217], nors knyga minkštu viršeliu nebūtinai yra kišeninio formato, o kišeninė knyga – minkštu viršeliu. Tokios kišeninės knygos sampratos laikomasi ir šiame straipsnyje. Minimame žodyne kišeninės knygos formatas nenurodomas. Jos pradininku laikomas Vokietijos spaustuvininkas Antonas Reclamas, kuris XIX amžiuje ėmė leisti 150x160 mm formato knygutes [4, 170], nors tradiciškai pirmaisiais kišeninių knygų leidėjais laikomos *Tauchnitz* ir jų leidybą perėmusi *Albatross* leidyklos Vokietijoje, o daugiausia

nuopelnų priskiriama Didžiosios Britanijos leidyklai *Penguin*, išpopuliarinusiai formatą, kuris, beje, yra mažesnis – 110x178 mm. Taigi lietuviškas kišeninės knygos apibrėžimas nėra visiškai tikslus. Panašus formatas (107x177 mm) nurodomas Spaudos departamento skelbiamame „Leidėjo ir spaudėjo žodynyje“ [5]. Paini ir nenusistovėjusi terminija rodo, kad šiai temai trūksta ir knygotyrininkų, ir leidėjų dėmesio.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti kišeninių knygų vietą Lietuvos leidyboje. Literatūros lietuvių kalba apie kišenines knygas yra mažai. Nors spaudos statistika nekaupia duomenų apie leidinių formatus ir įrišimus, tačiau kai kurios leidyklos savo tinklalapiuose šiuos duomenis nurodo, taip pat knygos formatas nurodomas elektroninės knygų prekybos tinklalapiuose. Nemažai vertingos informacijos, skirtos kišeninių knygų revoliucijos istorijai, yra *Oxford Brookes University* tinklalapyje, taip pat *Penguin* leidyklos svetainėje. *Paperbarn* tinklalapyje skiriamas nemenkas dėmesys knygų minkštais viršeliais leidybai dar iki jiems išpopuliarėjant XX amžiuje. Taip pat gausu tinklalapių kišeninių knygų kolekcininkams, straipsnių duomenų bazėse. Nors užsienio leidėjų patirtis ne visada pritaikoma Lietuvos knygų rinkai (skiriasi kultūra, ekonomika, gyventojų skaičius), vis dėlto remiantis skaitymą demokratizavusios Vakarų šalių mažo formato knygų leidybos patirtimi lengviau vertinti kišeninių knygų vietą Lietuvos leidyboje.

Straipsnis parengtas pagal tyrimą, kuriame interviu būdu buvo apklausti leidyklų

Svajonių knygos, Kitos knygos, Baltos lankos, Versus aureus, Obuolys, Gimtasis žodis darbuotojai. Jų teirautasi, kokių principų pasirinkti leidybai kūriniai, ar buvo stengiamasi kaip nors specialiai pozicionuoti kišenines knygas, kaip būtų galima įvertinti tokių knygų leidybos sėkmę. 2010 metų balandžio 22–26 dienomis vykdyta vartotojų apklausa: į anketos klausimus atsakė šešiasdešimt knygynų lankytojų, dar du šimtai šeši asmenys atsakė internetu. Šia apklausa siekta išsiaiškinti, ar atkreiptas dėmesys į didesnę kišeninių knygų pasiūlą, ar svarbus knygos formatas skaitant ne namuose, ar perkant knygą atsižvelgiama, ar ją bus patogiau nešiotis su savimi. Apklausti penkių Vilniaus miesto knygynų darbuotojai. Jų buvo prašoma apibūdinti kišeninių knygų vartotojus, knygų (ne)pirkimą lemiančias priežastis. Taip pat kalbinta spaustuvė *Print-it*. Statistinė medžiaga apie kišeninių knygų leidybą sukaupia remiantis leidyklų svetainių, elektroninės prekybos tinklalapiais, taip pat lankantis knygynuose ir bibliotekose.

KIŠENINIŲ KNYGŲ IŠTAKOS IR SPECIFIKA VAKARŲ ŠALYSE

Iki kišeninių knygų minkštais viršeliais revoliucijos 1935 metais, kai leidėjo brito Allen Lane'o ir jo įkurtos *Penguin* leidyklos pastangomis aukštos kokybės grožinė ir dalykinė literatūra tapo lengvai prieinama, žinomi dar du bandymai leisti tokias knygas JAV (apie 1830 m. ir 1860 m.) [13; 14]. Pirmojo ir antrojo bandymo sėkmei nemažai reikšmės turėjo atpigęs popierius,

gerėjantis visuomenės išsilavinimas, transporto plėtra, trumpai tariant, industrinė revoliucija, o nesėkmei – tradicinių leidyklų pasipriešinimas ir jų remto Kongreso priimti įstatymai, sužlugdę kišeninių knygų leidybą.

A. Lane'o inicijuotas kišeninių knygų minkštais viršeliais projektas buvo nusižūrėtas nuo 1931 m. Vokietijoje įsteigtos *Albatross* leidyklos, įsigijusios seną *Tauchnitz* leidyklą, kuri leido kišenines knygas vokiečių, anglų ir prancūzų kalbomis. A. Lane'as įsteigė *Penguin* leidyklą, pasirinko netradicinę knygų platinimo sistemą – per *Woolworth* parduotuves. Skirtingai nuo pirmųjų dviejų bandymų, A. Lane'as ėmėsi spausdinti didesnės meninės vertės leidinius, kurie rinkoje buvo pasirodę kietais viršeliais gana neseniai. Teigiama, kad būtent žinomų, gerų autorių darbai (tarp pirmųjų *Penguin* knygų buvo Ernesto Hemingway'aus, Agathos Christie kūriniai) turėjo lemiamą įtaką *Penguin* knygų sėkmei [7]. A. Lane'as pasiūlė tai, ko žmonės norėjo. Vien didelių tiražų, mažų kainų ir skirtingos platinimo sistemos nebūtų pakakę.

Penguin sėkmę Amerikoje patkartoję *Pocket Books*. Amerikietis leidėjas Robertas Fairas de Graffas kišenines knygas, skirtingai nei *Penguin*, nusprendė padaryti spalvingesnes ir amerikiečiams patrauklesnes. Netrukus *Pocket Books* sulaukė gausybės sekėjų, kurie anksčiau leido komiksus ir bulvarinius žurnalus pavyzdžiui, *Avon*, *Popular Library*. Jų leistos knygos apsiribojo fantastikos, detektyvų ar meilės romanų tematika ir mažai dėmesio kreipė į jų kokybę [15].

Per antrąjį pasaulinį karą kišeninės knygos, tiesa, horizontalaus formato, buvo ypač populiarios tarp kareivių, kurie nuobodžiauvo laisvalaikio tarp mūšių: tokio formato knygą buvo patogu nešiotis ir ji neužėmė daug vietos, o lengvas turinys padėjo atitrūkti nuo realybės. Knygas užsakydavo ir popieriaus skirdavo vyriausybės, todėl kišeninių knygų leidėjai karo metais klestėjo, o kitus verslus buvo apėmusi stagnacija.

Praėjus keletui dešimtmečių leidybos verslas pakito. 1960–1970-ųjų sandūroje daugumą kišeninių knygų leidyklų įsigijo didelės korporacijos *Gulf & Western*, *CBS*, *Warner Communications*. Nemažai leidyklų susijungė: kišeninių knygų leidėjai ėmėsi knygų kietais viršeliais leidybos, ir atvirkščiai. Korporacijos galėjo skirti daug lėšų kovodamos dėl bestselerių. Tai lėmė išaugusias kainas vartotojams. Ilgainiui krito tiražai [10]. Vis dėlto kišeniniai leidiniai buvo paklausūs: 1960 m. amerikiečiai jiems išleisdavo daugiau pinigų kišeniniais leidiniams nei knygoms kietais viršeliais, nors kišeninės knygos sudarė apie penktadalį knygų kietais viršeliais kainos [7].

Smulkesnės leidyklos ėmėsi tokių kūrinių, kurie buvo neįdomūs didelių pelnų besivaikantiems leidybos gigantams. Kadangi knygas kietais viršeliais išleisti brangiau, susiklostė tradicija tokiu formatu leisti vertingus, laiko patikrintus kūrinius. Kišeninis formatas, kuriam nereikia didelių investicijų, palankus autorių, kurių sėkmė leidėjas dažniausiai nėra tikras, debutams, didelės išliekamosios vertės neturintiems laisvalaikio kūriniams, knygoms, kuriose pateikiama informacija yra aktuali tik kurį laiką,

nes vartotojas paprastai nesuinteresuotas jų išsaugoti, o dėl praktinių sumetimų – parankinio pobūdžio žinynams, kelionių vadovams. Pasauliui globalėjant ir žmonėms vis daugiau keliaujant, jis yra patogiasias pasiimti su savimi. Yra ir literatūros rūšis, angliškai vadinama *airport novel*. Tai intriguojantis, gana ilgas, lengvai skaitomas nuotykių romanas, skirtas oro uostuose skrydžio laukiantiems keliautojams laikui prastumti.

Taigi leidyklų siūloma literatūra galėjo patenkinti įvairių skaitytojų skonį: neliko masinės rinkos, tik įvairūs jos segmentai. Didėjantis pavadinimų skaičius mažino knygų tiražus ir kėlė jų kainas. Nebeužteko tik paleisti knygą į rinką – svarbios tapo rinkodara ir reklama. Negana to, knygai reikėjo konkuruoti su besikuriančia vaizdo žaidimų ir kasečių rinka bei kitais laisvalaikio leidimo būdais, atimančiais iš knygų laiką, beje, ir vietą mažmeninės prekybos punktuose [8].

Šiais laikais konkurencija dar atkaklesnė. Alternatyvių laisvalaikio leidimo būdų yra dar daugiau, o ir kišeninės knygos nebekainuoja šešių pensų, už kiek 1935 m. A. Lane'as ėmėsi jas pardavinėti. Pozicionavimo ir rinkodaros teorijos verslo sėkmę garantuoja tik įmonei, turinčiai aiškią vietą žmonių sąmonėje. Vienas patikimiausių ir lengviausių būdų – būti naujoviškiems. Nors dar iki *Penguin* kišeninių knygų revoliucijos šis formatas žmonėms buvo žinomas, vartotojų sąmonėje jis siejosi su *pigu* ir *nevertinga*, o *brangu* ir *vertinga* buvo knygų kietais viršeliais epitetai. A. Lane'as, nusprendęs leisti kišenines kny-

gas, tarsi suplakę geriausius abiejų formatų bruožus – *pigu* ir *vertinga*. Jis atsiskyrė tiek nuo kišeninių knygų leidėjų pirmtakų, tiek nuo tradicinės leidybos ir užėmė naują poziciją – geros knygos turi būti prieinamos visiems.

2010 metais *Penguin* švenčia 75-ąsias veiklos metines. Spauldoje ir interneto svetainėse skelbiami skaitytojų prisiminimai apie pirmąsias *Penguin* kišenes knygas su leidyklos veiklos istorijos intarpais, priminama įmonės misija ir vizija, kuriami leidyklos internetiniai tinklaraščiai. Žinantiesiems kišeninių knygų istoriją, kišeninis formatas yra savotiškas manifestas, bylojantis apie knygų prieinamumą visiems, o ne daliai aukštesniosios klasės atstovų.

Taip pat kišeninis leidinys įgyja santykį su knygomis kietais viršeliais, kurį būtų galima apibūdinti panašiai kaip *skaityti knygą*, o ne *knyga skaityti*, t. y. veiksmas priešinamas nuosavybei. Materialioji konstrukcija nuvertinama pabrėžiant tekstą, knygos turinį. Mažesnė kišeninių knygų kaina leidžia pozicionuoti jas kaip skirtas *skaitymui, skaitantiems žmonėms*, o ne namų puošybai. Esant mažesnei knygų kainai tikėtinas impulsyvus pirkimas. Patogus formatas leidžia kišenes knygas sieti su dinamiskumu ir laisve. Prastesnės medžiagos, pigumas leidžia sukurti artimesnį ir laisvesnį knygos ir vartotojų ryšį – šiose knygose negaila ką nors pasižymėti, sulieti jas kava, paskolinus draugams nebeatgauti, jų negaila palikti viešajame transporte ar išmesti.

Tačiau ilgainiui susiformavo ir neigiamas požiūris į šio formato knygas: jas dažnai leisdavo periodinės spaudos leidyklos,

menkai rūpintasi literatūros kokybe, dėmesį siekta patraukti viršeliais, atviresniu turiniu.

Kadangi kišeninis formatas patogiasias skaityti keliaujant, buvo tikimasi, kad tokių knygų turinys bus lengvesnio pobūdžio, intriguojantis. Susidarė nuomonė, kad knygos, leidžiamos šiuo formatu, yra menkavertės. Todėl ne visi autoriai noriai sutinka, kad jų kūryba būtų išleista kišeniniu formatu – baiminasi, kad į knygą bus žiūrima kaip į nerimtą. Lygiai kaip ir ne visi recenzentai linkę gaišti laiką kišeninėms knygoms recenzuoti. Todėl dalis leidėjų, pirmą kartą leisdžiamą knygą kietu viršeliu suvokia kaip investiciją į reklamą: „Baimė nebūti recenzuojamiems, žinoma, turi reikšmės. Didelė dalis mūsų kišeninių knygų leidybos yra paremta nuostabiomis recenzijomis. To nebūtų, jei knygą išleistų minkštu viršeliu“, – teigia *Viking* leidėja Juliet Annan [2]. Kaip alternatyva gali būti pasirinkti ir didesni kišeninių knygų formatai.

Taigi akivaizdu, kad knygos architektonika yra svarbus veiksnys sudarant nuomonę apie knygą. Kartais ši nuomonė yra teigiamybė, kartais – kliuvinys. Apmaudu, jei knygos atsisakoma ne todėl, kad ji būtų neverta dėmesio, bet dėl įsitvirtinusios nuomonės, kad tokiu formatu leidžiamos knygos yra menkavertės turinio, nepatvarios. O tai ne visuomet atitinka tikrovę.

KIŠENINIŲ KNYGŲ IŠTAKOS IR SPECIFIKA LIETUVOJE

Remiantis Vandos Stonienės veikalu *XX amžiaus Lietuvos knyga (1904–1990)* būtų galima teigti, kad mažų minkštais

viršeliais knygučių leidybą Lietuvoje lėmė nepalanki politinė ir ekonominė padėtis ir ji neturėjo nieko bendra su Vakaruose vykusia kišeninių knygų revoliucija. Toks leidinių apipavidalinimas buvo dėl menkos poligrafinės bazės, o ir žmonėms nedidelė ir pigi knyga buvo prieinamesnė. Spaudos popieriaus kokybė buvo prasta, be to, knygos dažnai leistos plonais viršeliais ir neįrištos, nes knygrišyba buvo suvokiama kaip atskiras amatas ir galutinis knygos apipavidalinimas priklausė nuo knygos pirkėjo lėšų ir pageidavimų [11, 30].

Lietuvoje iki 1935 metų knygos formatai buvo chaotiški. Pasitaikydavo to paties leidinio įvairių dydžių variantų, kol keli didžiausi leidėjai¹ susitarė leisti knygas trijų standartizuotų matmenų. Vieno jų, pavadinto mažuoju, formatas sudarė 160x100 mm [1]. 1936 metais kainų tvarkytojo įsakymu šiek tiek pakoreguoti formatai buvo nustatyti kaip privalomi visiems knygų leidėjams. Mažasis formatas buvo padidintas iki 165x110 mm [11, 61] ir atitinka šių laikų kišenines knygas. Vidutinis formatas, skirtas beletristikai, buvo 120x185 mm. Anot Kazio Bizausko, didysis formatas 242x163 mm (panašiu šiais laikais dažnai leidžiama grožinė literatūra) buvo skirtas mokslo knygoms [1].

Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą įsigaliojo Maskvoje nustatyti formatų standartai. Lietuvos leidėjai grožinę literatūrą dažniausiai spausdindavo 84x108/32 (120x200 mm), 60x90/16 cm (145x215 mm) formatais.

¹ Leidybos įmonės „Dirva“, „Sakalas“, „Spaudos fondas“, Šv. Kazimiero draugija, „Žinija“.

Mažais formatais spausdino suvenyrines kišenines knygas ir žodynus. Situacija kiek pasikeitė septintajame dešimtmetyje. Sovietinės valdžios požiūris į Vakaruose populiarias kišenines knygas iš oficialiai neigiamo tapo skatinamu: pradėta taip leisti grožinę literatūrą [11, 96]. Nuo 1960 metų *Vaga* ėmė leisti prozos ir poezijos debiutantų seriją „Pirmoji knyga“. Per metus dažniausiai išeidavo šešios knygos. 1991 metais „Pirmosios knygos“ seriją perėmė *Lietuvos rašytojų sąjungos* leidykla. Ši serija iki 2003 metų buvo leidžiama 70x90/32 (100x160 mm) formatu, vėliau jis buvo padidintas iki 130x200 mm. Tai lėmė mažesnė pirmųjų literatūrinių bandymų apimtis. Plonas mažo formato knygeles sunkiau knygyne eksponuoti, jos mažiau pastebimos.

Pirmąjį atgautos Nepriklausomybės dešimtmetį kišeniniu formatu buvo leidžiami detektyvai, ėjo leidyklos *Vyturys* serija „Ad se ipsum“, kurią sudarė Senekos, Kafkos, Charmso, Cicerono ir kitų autorių kūriniai, leidykla *Charibdė* kišeniniu formatu taip pat leido pavienius klasikos kūrinius.

Tobulėjant poligrafijos pramonei įsivyravo didesnio formato knygos kietais viršeliais. Iki 2008 metais prasidėjusios krizės grožinės literatūros knygų, kurios būtų leidžiamos kišeniniu formatu, buvo mažuma. Pasigirdus nusiskundimų dėl knygų brangumo ir kišeninį formatą pasiūlius kaip išeitį buvo atkerta, kad *neapsimoka* ir *var-totojai jų nepirks*. Kategoriskai jų atžvilgiu nuteikia ir straipsnių dalių apie kišenines knygas pavadinimai, pavyzdžiui, „Prastės knygų kokybė“ [3], „Dovanoms netinka“ [9], „Minkšti viršeliai nepaklausūs“ [12].

Gal todėl nenuostabu, kad ėmę lyginti lietuviškai išverstas ir kietais viršeliais rištas užsienio autorių knygas su jų kišeniniais ekvivalentais originalo kalba vartotojai susidarė kiek klaidingą įspūdį apie kainas. Juk retas kuris ima lyginti tiražus, prideda vertimo išlaidas, akivaizdžiai matomi tik formatų ir kainų skirtumai.

Vis dėlto kišeninio formato ir knygų kietais viršeliais kainų skirtumas akivaizdus. Kišeninės knygos Lietuvoje vidutiniškai kainuoja 15–24 Lt, o kietais viršeliais – beveik dvigubai brangesnės. Pavyzdžiui, *Obuolio* leidyklos serijos „Kišeninis formatas“ knygų kaina svyruoja nuo 18 Lt iki 20 Lt. Tos pačios knygos, išleistos kietais viršeliais didesniu formatu, kainuoja 35–42 Lt. Kainų skirtumas sudaro 40–50 proc. Tačiau kainos nemažai priklauso ir nuo leidėjo bei knygyno valios, už kiek jas parduoti, kitaip tariant, nuo maržos dydžio.

Kalbintas *Kitų knygų* leidėjas teigė, kad kišeninis formatas leidžia šiek tiek sumažinti gamybos sąnaudas, tačiau iki krizės tokia leidyba, matyt, būtų menkai pasiteisinusi. Kol knygų kainos buvo palyginti mažos, nebuvo galimybės atsirasti didesniai kainų skirtumui tarp kišeninių knygų ir knygų kietais viršeliais. Kritusi vartotojų perkamoji galia, padidėję mokesčiai knygas pabrangino, o tai leido sumažinti kišeninių knygų pardavimo kainą, palyginti su knygomis kietais viršeliais. Atsiradęs kainų skirtumas kai kuriuos vartotojus skatina įsigyti kišeninę knygą.

Su gausne kišeninių knygų pasiūla Lietuvoje būtų galima sieti ir specializuo-

tos spaustuvės atsiradimą, kai šio formato knygas jau buvo galima leisti kokybiškai: *Print-it* spaustuvės vardas žymi daugumą pastaraisiais metais leistų kišeninių knygų Lietuvoje. Spausdinant ruloninėmis mašinomis išlaikoma popieriaus kryptis, į kurią dažnai neatsižvelgiama spausdinant lapinėmis (dėl poreikio sutaupyti popieriaus), todėl knygos vartomos daug lengviau, jų nereikia „laužyti“, lapai nepabyra.

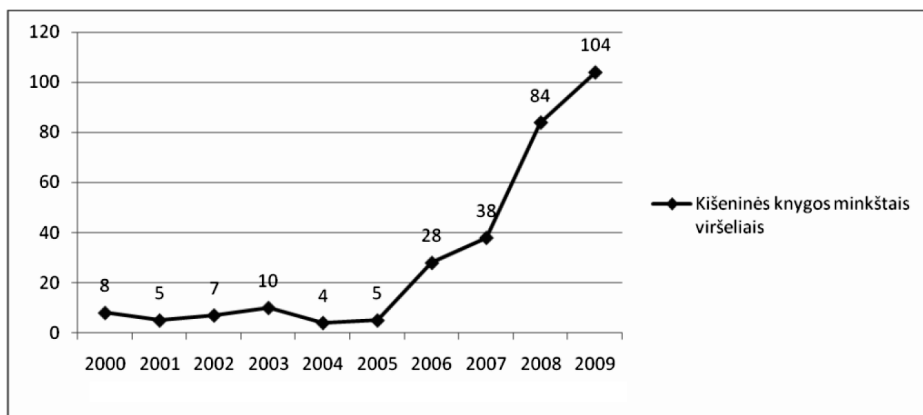
Platinimo padėtis yra prastesnė. 1935 metais *Penguin* kišenines knygas pradėjo platinti netradiciniu būdu (parduotuvėse, vaistinėse ir pan.) ir tik po poros dešimtmečių jos pateko ir į knygynus. Lietuvoje abiejų formatų knygos platinamos ir knygynuose, ir prekybos centruose. Kišeninės knygos bendroje knygų masėje sunkiau išskirti. Dauguma kalbintų knygynų lankytojų (apie 55 proc.) teigė nepastebėję gausios kišeninių knygų pasirinkimo. Taip pat nesant skaitymo viešajame transporte kultūros, kokia yra Vakaruose, ir atsižvelgiant į nedidelius šalies mastus, kišeninės knygos nėra platinamos nei oro uostuose, nei geležinkelio stotyse. Parodoksalu, tačiau nors Lietuvos knygos vartotojai formatą laiko svarbiu veiksniu skaitant ne namie (apie 70 proc.), tačiau rinkdamasis knygas į tai teigė atsižvelgiantis tik kas trečias apklaustasis. Tai iš esmės riboja kišeninių knygų paplitimą Lietuvoje – joms sunkiau išvengti kitų knygų konkurencijos. Neigiamai atsiliepia ir knygų išpardavimai, įvairios akcijos: didžiausias kišeninių knygų pranašumas – mažesnė kaina – netenka svorio,

nes susilygina su nukainotomis knygomis kietais viršeliais ir joms pralaimi.

Savotiška išeitis – knygų dviem formatais leidyba. Jei lyginame kišeninės knygos kainą su ta pačia knyga kietais viršeliais, ji atrodo mažesnė nei kitos kišeninės knygos už tokią pačią kainą, nes nėra su kuo jos palyginti. Viena vertus, tokia knygų leidyba dviem formatais patenkina vartotojų lūkesčius (kišeninio formato knygos pigesnės), kita vertus, leidžia vartotojams rinktis. Tai visai sėkmingai praktikuoja *Obuolio* leidykla. Kalbinti leidyklos *Kitos knygos* darbuotojai teigė svarstantys panašų leidybos variantą. Anot jų ir *Obuolio*, vieni žmonės mėgsta kišenines knygas, kiti kietais viršeliais, ir kainos nei vieniems, nei kitiems nedaro beveik jokios įtakos. Tačiau daliai žmonių kainų skirtumas gali būti lemiamas renkantis knygą. Toks leidybos variantas leistų patenkinti visų vartotojų poreikius. Juolab kad nei knygynų darbuotojai, nei pati *Obuolio* leidykla negali išskirti, kad kuris nors formatas ar įrišimas būtų populiariausias: to paties veikalo kišeninių knygų ir knygų kietais viršeliais parduodama apylygiai.

Dažnai skatinant prielankumą kišeniui formatui minimas ekologiškumas. Tiesa, šio formato knygutėms nenaudojamas perdirbtas popierius, ekologiškumas remiasi mažesnėmis popieriaus sąnaudomis, kitų papildomų priemonių, kurios naudojamos knygomis kietais viršeliais (kartonas, klijai, auksavimas ir t. t.), atsisakymu. Tai, kad kišeninės knygos draugiškesnės aplinkai, jų ketvirtuosiuose viršeliuose pažymi leidyklos *Obuolys, Svajonių knygos*.

Eksperimentiniais sumetimais kišeniniu formatu knygas pasiūliusios *Versus aureus* ir *Gimtojo žodžio* leidyklos pasirinko kiek kitoki jų pozicionavimą. *Versus aureus* 2009 metais pradėjo leisti serijas „Vakaro knyga“ bei „Klasika. Neklasika“. Šių serijų knygos parašytos tokių žinomų autorių kaip Jane Austin, Voltaire'as, Aleksandras Puškinas. Kitos knygos nepriklauso jokiai serijai. Tai jau šių laikų autorių kūriniai, gavę premijas, verčiami į kitas užsienio kalbas. Pastarąsias kišenines knygas dar galima skirstyti į dvi grupes: leidžiamas pakartotinai ir naujus kūrinius. Apskritai, šiuo formatu leidžiama grožinė literatūra yra daugiau skirta moterims, o dėl gautų įvertinimų laikoma vertingesne. Žurnale „Moteris“ [6] *Versus aureus* knygų serijos „Klasika. Neklasika“ ir „Vakaro knyga“ pristatomos remiantis aliuzija į *Penguin*: vertingi klasikos kūriniai leidžiami kišeniniu formatu, kad būtų prieinami visiems ir nedulkėtų lentynose, būtų skaitomi. Tokiu pačiu principu serijos pristatomos ir leidyklos tinklalapyje. Kalbinta leidyklos darbuotoja patvirtino, kad nusprendę pabandyti leisti kišenines knygas iš tiesų rėmėsi *Penguin* pavyzdžiu. Investicija į pripažintų ir premijuotų autorių kūrybos vertimus jų redagavimą ir leidimą kišeniniu formatu turėtų paskatinti geras knygas skaityti, o ne tiesiog įsigyti. Deja, nors leidykla turėjo geranoriškų paskatų knygas padaryti prienamesnes visuomenei, kišeninės knygos didesnio susidomėjimo nesulaukė. Serijų neatsisakoma, tačiau jų leidyba pristabdoma. Reikėtų pažymėti, kad paklausesnės yra tos knygos, kurių autoriai ar kūriniai jau yra

Kišeninių knygų minkštais viršeliais leidyba Lietuvoje 2000–2009 metais

žinomi skaitytojams. Nauji leidimai, pirmą kartą pristatomi kišeniniu formatu, susiduria su sunkumais.

Didelio susidomėjimo teigė nepajutusi ir leidykla *Kitos knygos*. 2008 metais ji pradėjo leisti seriją „Kišeninė biblioteka“, kurią, anot pačių leidėjų, sudaro leidybinės krypties knygos, leidžiamos pakartotinai kišeniniu formatu. Ši leidykla turi susikūrusi tam tikrą įvaizdį žmonių sąmonėje (leidykla leidžia „radikaliai kitokias knygas“), todėl perkant jos knygas galima nuspėti, kokios ir apie ką jos bus. Vaizdinis šių knygų išskirtinumas iš kitų kišeninių knygų paskatino ieškoti priežasčių. Serijos „Kišeninė biblioteka“ knygų anotacijos neapsieina be žodžių *skandalingas, šokiruojantis, narkotikai, seksas, sarkazmas, juodasis humoras, provokacija*. Panašiai apibūdinamos ir knygos, leistos kišeninių knygų aukso amžiuje Amerikoje ir Vakarų Europoje. Dažna jų sulaukdavo sėkmės tik sukėlus skandalą jei ne turiniu,

tai viršelio apipavidalinimu. „Kišeninės bibliotekos“ knygų išvaizda primena to laiko vintažines kišenes knygas. Nors *Kitos knygos* spaudoje šios serijos nesiėmė kaip nors ypatingai pozicionuoti, tačiau jų išvaizda primena tam tikrą kišeninių knygų istorijos laikotarpį, o kartu ir požiūrį į kišenes knygas – provokuojančio turinio knygos kur kas dažniau buvo leidžiamos kišeniniu formatu, dėl to susilpnėjo leidinių cenzūra, įvyko leidybos revoliucija. Paklausti apie šitokią pozicionavimą leidyklos darbuotojai atsakė, kad istorinė nuoroda gal ir yra, tačiau specialių ketinimų neturėjo. Patys kūriniai neleidžia būti apipavidalinti *populiariai*.

Remiantis kišeninių knygų leidybos 2000–2009 m. duomenimis², kurie buvo surinkti peržvelgus leidyklų interneto sve-

² Kišeninių leidinių galėjo būti išleista daugiau, nei rodo kreivė, jeigu turėsime omeny mažesnes leidyklas, į kurių leidinius nebuvo atsižvelgta, ir leidinius, kurių nebėra prekyboje.

tainės ir elektroninės prekybos tinklalapius, matyti, kad gausesnė jų leidyba prasidėjo 2006 metais.

Nuo 2006 metų, palyginti su ankstesniais metais, kišeninių knygų pagausėjo 460 proc. (2006 m.), 35 proc. (2007 m.), 121 proc. (2008 m.), 23 proc. (2009 m.). Didesnį šuolį 2006–2007 metais daugiausia lėmė 2006 metais įsteigtos leidyklos *Svajonių knygos* produkcija. Ir 2006, ir 2007 metais apie 70 proc. knygų sudarė meilės romanai. Per visą laikotarpį daugiau mažiau tolygiai *Sirokas Publishing*, *Baltos lankos* kišeniniu formatu leido detektyvus. Kadangi prie šio žanro kūrinių leidybos kišeniniu formatu vartotojai yra įpratę, nėra poreikio jų kaip nors specialiai pozicionuoti. Knygynų darbuotojai taip pat teigė, kad tais atvejais, kai meilės romanai ar detektyvai išleisti kietais viršeliais, pirkėjai teiraujasi, ar nėra pigesnio mažesnio varianto. Jų leidyba kišeniniu formatu padiktuota taisyklės „forma pateisina turinį“, todėl detektyvų, meilės romanų leidyba kišeniniu formatu pasiteisina. Kadangi knygos skirstomos pagal tematiką, šio žanro kūriniai kišeniniu formatu tampa pastebimesni ir knygynuose.

Alma littera, *Gimtas žodis*, leidžiančios serijas jaunimui, gali būti laikomos leidykloomis, auginančiomis kišeninio formato skaitytąją. *Almos litteros* serija „Beveik suaugę“ yra pelniusi 2009 metų gražiausio apipavidalinimo įvertinimą Turistinės literatūros, minkšto įrišimo kišeninių knygelių (*pocketbooks*) ir kitų leidinių kategorijoje. Šiai serijai populiarinti sukurtas atskiras nuo leidyklos tinklalapis www.beveiksuauge.lt ir

facebook.lt socialinio tinklo knygų serijos gerbėjų grupė, tačiau pats kišeninis formatas niekur neminimas.

Ledykla *Jotema*, 2009 metais pradėjusi leisti meilės romanus kišeniniu formatu, nei žiniasklaidoje, nei svetainėje taip pat neakcentuoja kišeninio formato. Kaip savotišką naujovę šį formatą pabrėžia tik *Obuolys*, *Kitos knygos*, *Versus aureus*. Pastarosios svetainėje yra išskirtas specialus pogrupis „Kišeninio formato knygos“, žodis *kišeninis* minimas serijose „Kišeninis formatas“ (*Obuolys*), „Kišeninė biblioteka“ (*Kitos knygos*). Taigi šių leidyklų kūriniai mažesniu formatu virtualioje erdvėje matomi kur kas geriau.

Apibendrinant reikėtų pasakyti, kad iš vienuolikos leidyklų, kurios pagal knygų pavadinimus³ ir pasisakymus žiniasklaidoje daugiausia formuoja grožinės literatūros rinką Lietuvoje (*Alma littera*, *Vaga*, *Tyto alba*, *Versus aureus*, *Baltos lankos*, *Svajonių knygos*, *Gimtas žodis*, *Lietuvos rašytojų sąjunga*, *Jotema*, *Kitos knygos* ir *Obuolys*), tik aštuonios leidžia knygas kišeniniu formatu. Pagal kišeninių knygų leidybą pavadinimais 2009 metais šios leidyklos pasiskirstė taip: *Svajonių knygos* (53 leidiniai), *Baltos lankos* (11), *Versus aureus* (11), *Obuolys* (10), *Jotema* (6), *Alma littera* (5), *Gimtas žodis* (4) ir *Kitos knygos* (2). Prie jų reikėtų skirti menkai žinomą ir vidutiniškai per metus 10 knygų išleidžiančią leidyklą *Sirokas Publishing*. Ši leidykla Agathos Christie detektyvus kišeniniu formatu pradėjo leisti nuo 1998 metų.

³ Per metus išleido daugiau nei 30 pavadinimų knygų.

Vaga, Lietuvos rašytojų sąjunga ir Tyto alba pastaraisiais metais, kai kišeninių knygų pasirodydavo gausiau, jų iš viso neleido. *Alma littera*, nors ir išleido kelias kišenes knygas, skirtas jaunimui, tačiau jei lyginsime su knygų, išleidžiamų per metus, skaičiumi pavadinimais, jų dalis yra ypač menka, tik apie 1,5 proc. Taigi būtų galima sakyti, kad keturios leidyklos iš vienuolikos didžiausių ir žinomiausių grožinės literatūros leidyklų kišeninių knygų neleidžia. Neabejotinai tam turi įtakos ir kūrinių tematika. *Baltos lankos* kišeniiniu formatu leidžia tik detektyvus, o kito pobūdžio literatūrą – didesniu formatu minkštais viršeliais. Pabandžiusios leisti populiariajai literatūrai nepriskiriamus kūrinius kišeniiniu formatu, leidyklos nusivylė – pardavimai lūkesčių nepateisino. Dalis leidyklų įsitikinusios, kad Lietuvoje kišenis formatas nebūtų populiarus, todėl nemato prasmės jį rinktis. Tačiau, kaip jau minėta, tam turi įtakos ir išoriniai veiksniai – platinimas, akcijos, išpardavimai. Suprantama orientacija į daugumos poreikius, tačiau tos skaitytojų dalies, kuriai kišeninio formato knygutės yra priimtinesnės, ignoravimas ilgainiui gali išeiti ne į naudą. Knygynų darbuotojai teigė, kad kišeninio formato knygų daugiausia teiraujasi po užsienį pakeliaavę jauni žmonės. Vadinas, neradę iš ko rinktis Lietuvoje, jie įpras skaičiuoti knygas originalo kalba.

ISVADOS

Kišeninės knygos yra populiarios ir mėgstamos skaitytojų Vakaruose, nes yra pigesnės ir patogios pasiimti su savimi. Paprastai jų

turinys yra lengvesnis, intriguojantis. Todėl kitokio pobūdžio knygos, leidžiamos mažesniu formatu, susiduria su sunkumais: jos laikomos menkavertėmis, mažesnė tikimybė sulaukti recenzentų įvertinimų. Šiuo atveju knygų kietais viršeliais pasirinkimas pirmosioms laidoms laikomas savotiška investicija, o siekiant patraukti kišeninės knygos skaitytojus, reikia jas atitinkamai pozicionuoti, dažnai nuvertinant materialią leidinio konstrukciją: kišeninės knygos pirmiausia skirtos daug skaitantiems žmonėms.

Remiantis Vakarų patirtimi, Lietuvos kišeninių knygų leidybą vertinti kiek sudėtinga. Intensyvesnė jų leidyba juntama tik pastaraisiais metais, kai nuo 2006 iki 2009 metų kišeninių knygų pagausėjo beveik keturis kartus. Gausesnė jų pasiūla Lietuvoje sietina su nepalankia ekonomine padėtimi, vartotojų pigesnių knygų poreikiu. Techninė bazė kokybiškai leisti tokias knygas Lietuvoje yra. Specializuotos spaustuvės pasirinkimas, jei lygintume su nespecializuotomis, irgi leistų sutaupyti, tačiau esant ne mažesniai nei 2000 egzempliorių tiražui. Didesni tiražai Lietuvoje ribojami mažos rinkos, dėl nepalankios ekonominės padėties jie dar labiau mažinami. PVM knygoms padidėjimas ir kiti krizės veiksniai, pabranginę knygas, sudarė sąlygas sumažinti kišeninių knygų pardavimo kainas. Tačiau didesnio susidomėjimo, palyginti su brangesnėmis knygomis, leidyklos teigė neįjuntančios.

Interviu su leidyklomis ir knygynais parodė, kad kišeninės knygos yra paklausios

tarp meilės romanų (*Svajonių knygos, Jotema*), detektyvų (*Baltos lankos, Sirokas Publishing*) ir populiariosios literatūros (*Obuolys*) mėgėjų. Knygynuose šio pobūdžio literatūra išsiskiria, nes knygos išdėliojamos temiška. Taip pat jokia kita leidykla, išskyrus *Obuolio*, nepozicionuoja savęs kaip galinčios patenkinti skirtingus vartotojų poreikius, susijusius su knygų apipavidalinimu.

Knygų, išleistų kišeniniu formatu ir tradiciškai nepriskiriamų prie populiariosios literatūros, situacija kitokia. Serijų „Vakaro knyga“, „Klasika. Neklasika“ (*Versus aureus*), „Kišeninė biblioteka“ (*Kitos knygos*) leidybos neatsisakyta, tačiau naujais kūrinių greitai papildyti nežadama. Šių ir pavienių kūrinių, leidžiamų kišeniniu formatu, sėkmė nemažai priklauso nuo autoriaus ir kūrinio žinomumo, temos aktualumo skaitytojui, todėl skaitytojų nuomonė ima skirtis. Vieni suinteresuoti pageidaujama kūrinių įsigyti pigiau, kitiems svarbu jį turėti

ti gražiai išleistą, patvarų. Apie tikrą tokių knygų paklausą trukdo spręsti ir tai, kad populiariajai literatūrai nepriskirtini kūriniai konkuruoja bendroje knygų masėje.

Galima konstatuoti, jog kišeninių knygų perkamumui daro įtaką ne tik konkurencija su knygomis kietais viršeliais, bet ir knygų išpardavimai. Kišeninių knygų ir su akcijos nuolaida parduodamų knygų kietais viršeliais kainos susilygina, kišeninės knygos netenka pranašumo.

Lietuvos skaitytojas yra unikalus savo požiūriu į kišenines knygas: jis pripažįsta jų pigumą ir formato patogumą, tačiau esant galimybei renkasi knygas kietais viršeliais. Vis dėlto be išlygų nurašyti kišeninių knygų leidybos negalima – pora metų dar nėra rodiklis kalbėti apie jų sėkmę Lietuvos knygų rinkoje, o veikiau tik bandomasis laikotarpis, leidžiantis iš dalies įvertinti, kuria linkme būtų geriausia judėti toliau.

NUORODOS

1. BIZAUSKAS, K. Lietuviškos knygos formatas. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. T. 1. Kaunas, 1933, p. 22.

2. BURY, Liz. Yesterday's novel format [interaktyvus]. *Bookseller*, 2005 m. gegužės 20 d. [žiūrėta 2010 m. vasario 25 d.]. Prieiga per EBS-COhost.

3. GABRIENĖ, Marija; ANILIONYTĖ, Jūratė. Knygynai: „Situacija blogėja“. Iš *verslosavaite.lt* [interaktyvus]. 2008 m. gruodžio 10 d. [žiūrėta 2010 m. balandžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.verslosavaite.lt/index.php/Verslas-ir-ekonomika/Knygynai-Situacija-blogėja.html>>.

4. *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius: Alma littera, 1997. 413 p. ISBN 9986-02-352-1.

5. Leidėjo ir spaudėjo terminų žodynelis [interaktyvus]. Iš *Spaudos departamentas*, 2009 [žiūrėta 2009 m. lapkričio 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.spaudosdepartamentas.lt/lt/printing-services/leidejo-ir-spaudejo-terminu-zodynelis/k.html>>.

6. Literatūros perlai, telpantys... kišenėje [interaktyvus]. Iš *Moteris.lt*, 2009 m. rugsėjo 9 d. [žiūrėta 2010 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.moteris.lt/lt/naujienos/>

laisvalaikis/knygos/literaturos_perlai_telpantys_kiseneje/

7. LUEY, Beth. Modernity and Print III: The United States 1890–1970. Iš *A companion to the history of the book*. Blackwell Publishing: Oxford, 2007. 376 p. ISBN 978-1-4051-2765-3.

8. MCDOWELL, Edwin. Paperbacks; Turmoil in the racks: the second paperback revolution [interaktyvus]. *The New York Times Book Review*, 1985 m. rugsėjo 29 d. [žiūrėta 2010 m. vasario 17 d.]. Prieiga per EBSCOhost.

9. MILAŠIUS, Arūnas. *Knygos minkštėja* [interaktyvus]. Iš *vz.lt*, 2009 m. spalio 31 d. [žiūrėta 2010 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://vz.lt/2/straipsnis/2009/10/31/Knygos_minksteja>.

10. Publishing industry [interaktyvus]. Iš *Gale Encyclopedia of U.S. Economy History*. The Gale Group Inc., 2000 [žiūrėta 2010 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3406400765.html>>.

11. STONIENĖ, Vanda. *XX amžiaus Lietuvos knyga (1904–1990)*. Vilnius, 2000, p. 144.

12. STANKEVIČIŪTĖ, Rūta. Lietuviai knygų neišsizada [interaktyvus]. Iš *diena.lt*, 2008 m. spalio 16 d. [žiūrėta 2010 m. balandžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.diena.lt/dienrastis/ekonomika/lietuviai-knygu-neissizada-159827>>.

13. The First Paperback Revolution [interaktyvus]. Iš *Paperbarn* [žiūrėta 2010 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://paperbarn.www1.50megs.com/Paperbacks/msg2.htm>>.

14. The Second Paperback Revolution [interaktyvus]. Iš *Paperbarn* [žiūrėta 2010 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://paperbarn.www1.50megs.com/Paperbacks/msg3.htm>>.

15. The Pocket Book Imitators [interaktyvus]. Iš *Paperbarn* [žiūrėta 2010 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://paperbarn.www1.50megs.com/Paperbacks/msg7.htm>>.

SITUATION OF PUBLISHING PAPERBACKS IN LITHUANIA

RASA KAŠĖTAITĖ

Abstract

Paperbacks take an important place in Western publishing culture and the life of book readers. However, the same cannot be said about Lithuania's publishing situation. There is a lack of information and research concerning this field. Taking notice of the experience of Great Britain and USA in publishing paperbacks, the main body of this paper examines the situation and possibilities of publishing paperbacks in Lithuania.

A historical overview showed that publishing smaller size and softcover books in Lithuania

was caused by a difficult political and economical situation. Hardcover long-lasting books were always preferred by Lithuanian readers. The increase of paperbacks in 2008–2009 was caused by the economic crisis. A need for cheaper books was felt, and numerous publishing houses offered a bigger range of pocketbooks; they were examined by themes and statistical analysis. Also, the main positioning and marketing strategies were investigated.

To find out book readers' opinion, workers of publishing houses and book shops as well as

book users were interviewed. Lithuanian book buyers were found to accept detectives, love stories and popular literature produced in paperbacks. Other types of fiction literature encounter some difficulties: the distribution system of paperbacks is not suitable for this type

of books – they are harder to notice and lose the advantage of a lower price at book auctions. Therefore, Lithuanian book buyers still prefer hardcover books, although accepting the fact that such factors as a lower price and a comfortable format when reading outside are important.

Iteikta 2010 m. birželio mėn.